

Névelőtörlés a csángóban mint magánhangzó-gyengülési folyamat

Huszthy Bálint (PPKE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, II. évf.)

Előadásomban egy csángó beszélővel készített interjúból kiragadott, korábban említetlen hangjelenségre szeretném felhívni a figyelmet. Az interjú az MTA Nyelvtudományi Intézetében készült egy kákovai és egy klézsei beszélővel (hatvanöt év körüli házaspár, akikkel tízórányi hanganyag lett felvéve), melyet terepmunka során további két kákovai beszélővel készített interjúval egészítettem ki (kétórás felvétel egy negyvenéves anyával és tizenhét éves fiával).

A csángó nyelvjárásban kevesebbszer használatos a határozott névelő, mint a magyar köznyelvben vagy más dialektusokban. Ennek a hiánynak három oka képzelhető el: egyrészt lehet megmaradt régiség a magyar nyelv történetének abból a korából, mikor a határozott névelő még nem alakult ki, másrészt szintaktikai szempontból tekinthető névelőtörlésnek, illetve a folyamat a hangtan oldaláról is megközelíthető, mint egy magánhangzó-gyengülési folyamat végeredménye. Előadásomban ez utóbbi megoldás mellett igyekszem majd érvelni különböző adatokra támaszkodva, a jelenség okozójának a román hangtan befolyását tekintve.

- (1) a. S mikor így egy kosárnak Ø file leszakad...
b. Várják Ø húsvétot.
- (2) a. Nem lehet megenni *e* tojást nagybüötbe...
b. Emezt *e* gyermeket...
- (3) a. Üök tartoznak zalsó templomhoz, s mik tartozunk Ø felső templomhoz.
b. Nem láttam senkit zudvarán, vagy nem láttam Ø kapuba senkit.
- (4) a. Viszi Ø busz Ø gyermeket a ziskolába.
b. S vót ulyan, hogy kitepte Ø farkas a falat, s kivette Ø báránkát tavasszal, s ott Ø kerbe ette meg, mer nálunk hogy nagy vót a kert...

Az (1) alatti példákban első megközelítésben névelőtörlésre gyanakodhatunk. Az (1/a)-ban a *kosárnak*-on szereplő határozórag kéri a határozott névelőt, míg az (1/b)-ben az ige határozott ragozása emeli ki a határozott névelő hiányát. Ugyanakkor a felvételeken egy igen rövid, redukált (svá-szerű) magánhangzó hallható a hiányolt névelők helyén. Feltételezésem szerint a fonológiai e gyenge pozícióban szereplő határozott névelő magánhangzója az, amely alig hallható svává válik ezekben a példákban.

Feltételezésemet megerősítik a (2) alatt szereplő adatok, melyekben a határozott névelők helyén egy *e*-grafémával jelzett, szintén redukált magánhangzó szerepel, ám az (1) alatti példáknál jóval kivehetőbben. Ezekben a példákban az *a* névelő egy centralizált, [ɜ]-szerű magánhangzóvá gyengül.

A (3) alatti mondatokban két-két határozott névelőnek kéne szerepelnie: a semmi-jellel megjelölt helyeken egy-egy *a*-nak, míg a mondatok első felében *az*-nak kéne állnia. Ez utóbbi névelők voltaképpen szerepelnek is egy *z* mássalhangzó formájában, csak a magánhangzó törlődött előlük. Feltételezésem szerint ezekben az esetekben nem szintaktikai névelőtörlésről van szó, hanem a névelő magánhangzójának redukciójáról, esetekben teljes eltűnéséről. Ez magyarázza, hogy a névelő mássalhangzója olykor önmagában jelenik meg a magánhangzóval kezdődő névszók előtt.

A (4) alatti példák mutatják, hogy a névelőtörlés, illetve névelőredukció egyáltalán nem következetes a csángó adatokban. Néhol teljes hangtani értékű névelő áll a névszók előtt (főleg

a tagmondatok utolsó szavai előtt), néhol redukált, svá-szerű névelő, néhol pedig teljesen hiányzik, illetve az *az* névelőnek csak a mássalhangzója szerepel a magánhangzóval kezdődő névszók előtt. Vizsgálatom egyik célja, hogy rendszerességet találjak az adatokban a névelőredukció tekintetében, akár szemantiko-szintaktikai, akár fonológiai alapon.

A magánhangzó-gyengülés oka véleményem szerint román kontaktushatásra vezethető vissza. A román nyelv hangtanában szerepelnek centrális magánhangzók (a centrális *i*: [i], illetve a svá: [ə]), melyek így a csángó adatközlők hangkészletében is jelen vannak. Az adatok alapján úgy tűnik, hogy fonológiailag gyenge pozíciókban (mint amilyen a névelő hangtani helye) az adatközlők spontán magánhangzó-redukciót alkalmaznak, melynek végső állomása a szegmentum teljes törlése. A fő bizonyíték erre a feltételezésre a magánhangzóval kezdődő névszók előtt feltűnő redukált határozott névelő, melynek mássalhangzója minden esetben megmarad, l. a (3) alatti példánál, ill. számos más példa esetében, pl.: *zapjéék* 'a szüleik', *mindig zegész* 'mindig mindenki', „*zonokád a zovodába jár? nem, met ziskolába jár*”, stb.

A román hangtan befolyásának feltételezését a csángóban más magánhangzó-gyengüléssel járó folyamatok jelenléte is alátámasztja. Az adatközlők kiejtésében gyakran szerepel egy centrális *i*-szerű hang, mely leginkább a román [i]-re hasonlít, az adatközlők hol [i]-vel, hol [y]-vel, hol pedig ezzel a centrális magánhangzóval ejtik pl. a következő szavakat: *idő, csepü, füle, kezikbe, sütte, inget* stb. További román befolyásra történő redukációs folyamat a lexikálisan hosszú magánhangzók gyakori rövidülése, pl.: *pityoka, gunya, patkos, szegeny, madar* stb. Ide sorolható az *o* és az *a* [ɔ] gyakori neutralizációja egy a kétfő közé eső nyíltsági fokú magánhangzóra, amelyet [ɔ]-val írok át a következő szavakban: [ɔ]kkor, h[ɔ]risnya, k[ɔ]l[ɔ]pot, b[ɔ]cšk[ɔ]r, r[ɔ]ssz[ɔ]t stb. Valamint az *ö* gyakori nyíltabbá válása ([ø] > [œ]), amit Gálffy (1964a) a csángó hangtan leírásában szintén román hatásnak tulajdonít, pl.: *t[œ]bb, k[œ]rtánc, let[œ]r[œ]tt, süt[œ]k* stb. Végül pedig megemlítendő az *-ocska* kicsinyítő képzőben lexikalizálódott, svá-szerű redukált magánhangzó, mely ugyanazt a hangminőséget képviseli, mint a redukált határozott névelő nyomokban feltűnő magánhangzója, pl.: *nagy[ɜ]cska, bot[ɜ]cska, egy darab[ɜ]cska* stb.

Összefoglalásképpen előadásom célja, hogy a csángóban fellelhető névelőtörlési folyamatot nem szintaktikai, hanem hangtani folyamatként mutassam be. A román centrális magánhangzók befolyására a csángóban különböző magánhangzó-gyengülési folyamatok tűnnek fel fonológiailag gyenge pozíciókban. Ezek egyike a névelő magánhangzójának gyengülése, mely teljes törlődésig is terjedhet. A névelő *z*-mássalhangzója ugyanakkor sosem törlődik, ami alátámasztja a névelőtörlés hangtani folyamatként való ismertetését. Nincs kizárva az sem, hogy a névelőtörlés kialakulásában több magyarozati faktor is együtt álljon, ti. hangtani és szintaktikai, illetve nyelvtörténeti okok, amelyek egymást is erősíthetik. Mindenesetre előadásomban a korábban említetlen hangtani magyarozatra szeretném felhívni a figyelmet, melyet a román hangtan befolyásának tulajdonítok.

Bibliográfia:

Gálffy Mózes 1964a: A moldvai csángó nyelvjárás hangrendszere, in *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, VIII/1: 31–44.

Gálffy Mózes 1964b: A moldvai csángó nyelvjárás mássalhangzó-rendszere, in *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, VIII/2: 157–168.

Kiss Jenő (szerk.) 2003: *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris Kiadó.

Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003: *Magyar nyelvtörténet*, Budapest, Osiris Kiadó.